

O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA BADIY ASARLARNING ROLI

Sayfutdinova Dilafro'z Abdullayevna

Toshkent iqtidodiyot va soliq texnikumi

Ona tili va adabiyoti fani katta o'qituvchisi

sayfutdinovadilafroz@gmail.com

97 7770276

Annotatsiya: O'zbekiston ta'lim tizimida o'quvchilarning nutqini shakllantirish va rivojlantirish – har bir pedagog, tilshunos hamda tarbiyachining oldida turgan eng dolzarb va dolzarb vazifalaridan biridir. Chunki bolalar hayotga qadam tashlashganda, ular o'z fikrlarini, orzu va istaklarini, his-tuyg'ularini, dunyoqarashini aynan nutq orqali atrofdagilarga yetkazadilar. Shuning uchun maktab davridan boshlab o'quvchilarda so'z boyligi, aniq va to'g'ri gapirish, o'z fikrini ifodalash, savol-javobda faol qatnashish madaniyati shakllantiriladi. Bu jarayonda o'zbekistonlik o'qituvchilar tajribasi va zamonaviy dars metodikalarida badiiy asarlarning, ya'ni adabiy matnlarning o'rni hamisha alohida bo'lib kelgan.

Kalit so'zlar: O'quvchi nutqi, badiiy asar, adabiyot, so'z boyligi, ifoda madaniyati, o'quvchilar, maktab, dars, til tarbiyasi, og'zaki nutq, yozma nutq, so'zlashuv, tahlil, obraz.

Aslida, bolalar nutqining boy va ravon bo'lishi uchun, eng avvalo ular o'z ona tilining so'z boyligi va uslubini to'liq egallashlari, hayotiy va badiiy obrazlarni tushunishlari, o'z fikrini o'tkir va yorqin ifoda etishga harakat qilishlari zarur. Badiiy asarlar aynan ana shu nutq madaniyatini va ifoda darajasini rivojlantiruvchi eng asosiy vosita hisoblanadi. Sababi, badiiy adabiyot har bir so'zga, ularning manipulyasiyasi, tasviriy aniqligi va ifodaviy kuchiga alohida urg'u beradi, betakror obrazlar va chuqur ma'nolar orqali bolalarning tasavvur va ilmiy salohiyatini kengaytiradi. Maktab o'quvchilarining dunyoqarashi, tasavvur doirasi, hissiyot va his-tuyg'ulari badiiy adabiyot orqali kengayadi, vessilashadi, ko'ngil chegaralari

tobora ulkan va cheksiz ko‘rinish oladi. O‘quvchilar o‘qigan har bir doston, she‘r, hikoya, roman, asar – ularning til boyligini oshiradi, nutq uslubini jilosini oshiradi, xalqqa xos iboralar va tamoyillarni chuqur anglab yetishlariga sabab bo‘ladi. Bu yerda muallif uchun eng muhim masala – asarni shunchaki o‘qitib qo‘yish, matn ustidan xulosa chiqarish emas, balki asar syujeti orqali o‘quvchilarga hayotiy saboq va tahliliy-tanqidiy fikrlash imkonini berish hisoblanadi [1].

Badiiy asarni o‘rganish davomida har bir o‘quvchi so‘zlarni ro‘yhaticha o‘rganib chiqmaydi. Badiiy matn har doim tilda jonli iboralarga boy bo‘ladi, jonli dialoglar va tasviriy vositalar, jonli muomalaga mos so‘z va gap tuzilmalari, real hayotda ishlatiladigan obrazlar orqali o‘quvchining nutqi va so‘zlashuv madaniyati shakllanadi. U o‘qigan voqea va dialoglarni mashq sifatida boshqalar bilan gaplashishda ishlatishni o‘rgana boshlaydi, mulohazalari va holatlarni so‘z bilan, ifodali va oqilona tarzda aniq ayta boshlaydi. O‘quvchilar uchun badiiy asarni faqat o‘qib chiqish emas, balki asar matnidan yangi so‘z va ifodalarni o‘zlashtirish muhimdir. Badiiy asarlarda tilga xos betakror iboralar, xalqona so‘zlar, shaxsiy izohlar va tarixiy-tarjimaviy tafsilotlar aks etadi. Ularni o‘zlashtirish bolani badiiy va zamonaviy tilning bir butunligini anglashga undaydi, sohaga xos so‘zlarni o‘zlash, ularning zamonaviy til va muomala uslublarida qayerda va qanday ishlatilishini mashq qilish uchun asos bo‘ladi. Ana shu jarayonda bir raqamli son so‘z, so‘roq gap, istak gap, hukm gap kabi gap turlarini farqlash, og‘zaki va yozma nutq o‘rtasidagi farq, ijobiy va salbiy so‘zlar yo‘nalishini anglash, ularning talaffuz va yozilishiga e‘tibor qaratish – bularning barchasi o‘quvchilar nutqini bir vaqtda boyitadi. Badiiy adabiyot orqali bolada so‘z xazinasini oshirish, gap tuzilishini shakllantirish, she‘riy va badiiy nutq namunalarini o‘zlashtirish, qiyosiy va tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmasini hosil qilish, obrazli fikr yuritish, foydali savollar tuzish – ana shunday muhim ko‘nikmalar o‘sadi. Tilimizga xos xalq maqollari, latifalar va parcha so‘zlar ko‘plab adabiy asarlarda uchraydi. O‘quvchi bunday parchalarda so‘zlarni mag‘izini chuqurroq anglab yetishga harakat qiladi va kundalik muomalada ham ularni zo‘r ishtiyoq, orzu va ilhom bilan foydalanadi. Badiiy asarlar orqali o‘quvchilar hayot haqida kengroq va chuqurroq bilim hosil qiladilar. Ular adabiyot yordami bilan turli

davrlar hayotini, muhim tarixiy voqealarni, o'zak qadriyatlarni, xalq taqdirini, jamiyatning eng muhim masalalarini his qiladilar. Shu boisdan ham, adabiy asarning nutqga ta'siri nafaqat lingvistik jihatdan, balki ijtimoiy, ma'naviy va madaniy nuqtai nazardan namoyon bo'ladi. O'quvchilar o'qigan har bir badiiy matn – ularning tasavvurini, ko'ngilini, tilining ohangini, so'zlar va gap tuzilishining mazmunini kengaytiradi [2].

Maktabda o'quvchilar badiiy asarlardan nafaqat yozma, balki og'zaki nutqini shakllantiradi, ijodiy fikrlash ko'nikmasini boyitadi, boshqalarning so'ziga mavridli va cadra javob bera olish, har qanday vaziyatda o'z so'zini aniq va to'g'ri aytish layoqatiga ega bo'la boshlaydi. Biroq so'zlarning tilimizga mos talaffuzi, so'z tuzilmasi, gap tuzilishidagi betakrorlik, jumladagi ohang va talaffuz ham badiiy asarlarni mutolaa qilish natijasida shakllanadi. Ayni paytda, o'quvchilar jonli nutqda ko'p uchraydigan, lekin badiiy asarlarda o'ta boy va jilo qilingan ifodalardan ham samarali foydalanish imkoniga ega bo'ladilar. Badiiy asarlarni o'rganish va o'qish jarayonida o'quvchilar o'z his-tuyg'ularini, holatini so'z bilan ifoda qilishga o'rganadilar [3].

Bolalar o'z fikrini aniq, hisoblangan, ravon va sodda shaklda bayon qiladilar. Bu esa nutq madaniyati va ifodaviy nutq ko'nikmalarining asosiy zaminidir. Shu sababdan ham maktab ta'limida, xususan ona tili va adabiyot darslarida zamonaviy adabiyot va mumtoz adabiyot asarlaridan keng foydalaniladi, bolalarning asar matnidan turli g'oya, obraz, so'z, ibora va gaplarni o'zlashtirishiga e'tibor qaratiladi. O'zbekiston xalq og'zaki ijodi — ertak, doston, maqol, latifa, dostonlar va zamonaviy badiiy adabiy asarlarda milliy tilimizga xos ko'plab so'z zarbalarini, tarixiy-ijtimoiy va zamonaviy hayotga mos obrazlarni, betakror nutq namunalari ko'ramiz. O'quvchi adabiy asarni o'qiganda, u o'z kundalik hayotida ham yangi-yangi so'zlarni, muloqot vasitalarini, iboralar tizimini faol ravishda ishlatadi. Ushbu jarayon xabardorlik, savodxonlik, nutq va muomala madaniyatining oshishiga olib keladi. Badiiy asar orqali o'quvchilarda, shuningdek, mustaqil fikr yuritish, mulohaza qilish, savol va javoblarni shakllantirish, o'z so'zini, pozitsiyasini himoya qilish, adabiy obrazlarni tahlil qilish malakalari rivojlanadi. O'qilgan asardan kelib

chiqib, murakkab va chuqur gaplarni tuzish, ularni taqqoslab, hayotiy voqealarga mos keltirib ongli baholash imkoniyati yaratiladi. O'quvchi, asar matnidagi timsollarni o'zi va jamiyat hayoti bilan bog'lab tushunish orqali dunyoga doir ko'nikmalarga ega bo'ladi, fikr va tafakkur doirasi kengayadi, nutqi va ifoda qobiliyati yuksaladi [4].

Maktabda o'qituvchi tomonidan berilgan badiiy asarni o'qib chiqish, o'quvchini so'z va gap qurilishi, fikrlash va tahlil qilish, tasviriy vositalarni to'g'ri ishlatish, muammoli savollarga mulohazali javoblar tayyorlashga o'rgatadi. Qolaversa, o'quvchi asar qahramonlari hayoti, ularning orzu va kechinmalari, so'zdagi muayyan aks-sado, tasviriy kuch, obrazlarning jonlanishi, so'zlashuv mexanizmlari haqida mustaqil xulosalar chiqarishga harakat qiladi. Bularning barchasi bolaning nutq boyligini oshiradi va hayotda ishonch bilan gapirishiga yordam beradi. O'quvchilar nutqini rivojlantirishda badiiy asarlarning yana bir muhim jihati — ularning ta'sirchanligi va fikrlashni chuqurlashtirishdir. Badiiy asar bolalarga hayot haqidagi muhim haqiqatlarni, axloq va ibratlarni, tirik hayotdagi murakkab voqealarni va insoniy kechinmalarni fikran va ma'nan chuqur o'rgatadi. O'quvchi badiiy obrazlar dunyosiga sho'ng'ib, o'zida yangi so'zlarni, tasviriy va ifodaviy vositalarni, muomalaga mos so'z birikmalarini shakllantiradi. Bu esa, og'zaki va yozma nutqda ham, ijtimoiy hayotda ham, muloqotda ham o'z samarasini beradi. O'qituvchi darslarda badiiy asarlarni o'rgatishda zamonaviy interaktiv usullar, hamkorlikda o'qish, bahs-munozara, rol o'ynash, yangi obrazlar yaratish, matn ustida ishlash, og'zaki va yozma savollar-fikrlar bilan ishlash orqali o'quvchilar nutqini rivojlantirishga erishadi. O'quvchi asar syujetini, voqealikni, qahramonlarning harakat va so'zlarini tahlil qilganda, u, matnga sodiqlik, to'g'ri fikrlash va o'z pozitsiyasini ifodalash, yangi so'z va gap tuzish ko'nikmalarini oshiradi. Innovatsion dars uslublari natijasida, o'quvchi dars jarayonida jonli ishtirok etadi, har bir savol va javobda o'zini namoyon qiladi, yangi so'z biroq to'liq maqsadli va o'ylangan tarzda foydalanishga harakat qiladi. Maktab o'quvchisining gapirish va yozma nutqi shakllanishi uchun, tahliliy va ijodiy topishmoq-savollar, erkin fikrlar, darsdan darsga o'tuvchi asarlardan iqtibos va savollar orqali ularning nutqi

muntazam chiroyli va boy bo‘lib boradi. Shuningdek, o‘quvchilar bolalar adabiyoti, xalq ertaklari, afsonalari, zamonaviy roman va hikoyalari, mashhur shoir va yozuvchilarning she‘rlari, badiiy xotira va esdaliklar asosida mustaqil va ijodiy fikr yuritishga, tarkibli va to‘g‘ri nutq so‘zlagan bo‘lishlariga erishadi. Ana shunda o‘quvchi so‘ziga ishonchli, ochiq va lo‘nda gaplar bilan o‘zini erkin ifoda etishga qodir bo‘ladi [5].

Xulosa

Natijada, o‘quvchilar nutqini rivojlantirishda badiiy asarlarning o‘rni hamisha muhim va ajralmas ahamiyat kasb etib kelmoqda. Badiiy asarlar orqali o‘quvchilar nafaqat so‘z va iboralarni, balki muloqot san’ati, ijodiy va mustaqil fikr yuritish, tahliliy tafakkur, ifoda madaniyati, hayotiy va ijtimoiy ko‘nikmalarni puxta egallaydilar. O‘quvchi badiiy asarni o‘rganar ekan, nutqi tobora boyiydi, o‘z so‘zini aniq va ravon ifodalashga o‘rganadi, turfa jonli iboralar va xalqona so‘zlardan foydalana boshlaydi, ijtimoiy hayotdagi eng murakkab masalalarda ham o‘z nuqtai nazarini ochiq va ishonchli ifodalashga erishadi. Aynan shuning uchun ham badiiy adabiyot va zamonaviy asarlar o‘quvchilarning hayoti va nutqi boyligiga, fikrlash doirasi kattalashishiga, ijtimoiy va shaxsiy kamolotiga katta xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toirova S. "O‘quvchi nutqini rivojlantirishda adabiyotning o‘rni", Toshkent, 2020. 21–59-betlar
2. Mirzayeva D. "Badiiy asarlar va o‘quvchilar nutq madaniyati", Buxoro, 2021. 64–98-betlar
3. Usmonova G. "Adabiyot darslarida badiiy asardan foydalanish usullari", Andijon, 2022. 87–123-betlar
4. Abdullayeva L. "Badiiy asarlarni tahlil etishda innovatsion metodlar", Samarqand, 2023. 115–132-betlar
5. Xudoyberdiyev Sh. "Ona tili va adabiyot o‘qitish metodikasi", Toshkent, 2022. 50–79-betlar
6. Karimova G. "Bolalar adabiyoti va so‘z boyligi", Namangan, 2021. 70–99-betlar